

кандидат біологічних наук, доцент кафедри екологічної психології та психічного здоров'я Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА ЕКОЛОГІЧНИХ УСТАНОВОК СТУДЕНТІВ РІЗНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті розглядаються показники екологічної компетентності та екологічні установки студентів психолого-педагогічного та фізико-математичного факультетів. Подаються результати емпіричного дослідження сформованості компонентів екологічної компетентності, показників прояву основних екологічних установок студентської молоді. Відмічено вищий рівень показників екологічної компетентності у студентів-психологів, ніж у студентів фізико-математичного факультету.

Ключові слова: *екологічна компетентність, екологічна установка, екоцентрична установка, антропоцентрична установка, екологічна апатія.*

Постановка проблеми. У юнацькому віці остаточно закріплюється об'єктивний характер модальності ставлення до природи. У цей період рівень суб'єктифікації природних об'єктів досягає свого мінімуму в процесі онтогенезу. Природні об'єкти тепер значно рідше називаються в якості «значущих інших»: вони є такими тільки для кожного п'ятого студента цього віку. Але навіть у тих, хто їх як і раніше включає в список, знижується ступінь психологічної близькості з ними: якщо в попередні періоди вона була вищою, ніж з усіма іншими «значущими іншими», то тепер переходить на третє місце. Тому особливої актуальності набуває формування екологічної свідомості студентів. Не слід забувати і про такий важливий її прояв, як екологічна компетентність. Спираючись на концепцію сталого розвитку сучасні вищі навчальні заклади ведуть цілеспрямовану роботу з екологічної підготовки фахівців [4]. Підвищення рівня екологічної компетентності громадян є одним з найголовніших завдань освіти сталого розвитку, екологічна компетентність дає змогу сучасній особистості відповідально вирішувати життєві ситуації, підпорядковуючи задоволення своїх потреб принципам сталого розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній літературі виділяють різні види компетентності: комп'ютерну та інформаційну, організаційну, самоорганізаційну, управлінську, мотивування, міжкультурну та ін. Однак екологічна оцінка зміни

середовища проживання і стану здоров'я людини, природного середовища та стану природних екологічних систем викликає необхідність виділення екологічної компетентності як компонента професійної компетентності. Єдиного підходу до визначення поняття екологічної компетентності немає. Більшість авторів погоджуються з думкою, що екологічна компетентність – це категорія екологічної діяльності, пов'язана з екологічною свідомістю, екологічним мисленням та екологічними цінностями [1].

Інтерес до виявлення сутності екологічної компетентності зріс у зв'язку з розумінням того, що рішення глобальної екологічної проблеми, що існує в сучасному світі, неможливо без якісної зміни екологічної культури та екологічної компетентності. Поняття «екологічна компетентність» приймає універсальний, міждисциплінарний, інтегральний і соціокультурний характер. Конструкт екологічної компетентності представляє інтегративне поєднання здібностей, установок і досвіду творчої діяльності. Їх компонентний взаємозв'язок дозволяє встановлювати екологічні відносини в системі суспільство-природа-людина. Специфічне поєднання різних здібностей суб'єкта діяльності утворює основу професійної поведінки, спрямованої на вирішення екологічних проблем. Таким чином, екологічна компетентність є основоположним елементом в успіху екологічної діяльності. Екологічна компетентність пов'язана з самоорганізацією діючих, творчих суб'єктів, здатних на несподівані рішення в складній екологічній обстановці.

Екологічна компетенція об'єднує предметний (когнітивний), професійно-орієнтовний, життєвий та особистісно-ціннісний компоненти та забезпечує здатність виокремлювати, розуміти, оцінювати сучасні екологічні процеси, спрямовані на забезпечення екологічної рівноваги та раціонального природокористування. Рівень екологічної компетентності можна визначити за трьома критеріями: когнітивним, ціннісним та діяльнісно-практичним. Когнітивний критерій включає знання принципів організації та функціонування екосистем, що визначають якість навколишнього середовища, виробництва та здоров'я людини; знання про екологію рідного краю; вміння правильно аналізувати та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки екологічних проблем; вміння прогнозувати екологічні наслідки людської та професійної діяльності, оцінювати екологічні відносини у контексті концепції стійкого розвитку країни. Ціннісний критерій: почуття співпереживання та співчуття природі; незалежність в екологічних судженнях; переконаність у необхідності щоденно дотримуватися міри, норм і правил природокористування, бережливого відношення до природного середовища у повсякденному житті та професійній діяльності; стійкий інтерес до проблем взаємодії суспільства з природою,

розуміння необхідності розв'язання виникаючих протиріч; необхідність у пізнанні екологічних відносин, інтерес до них у процесі навчання. Діяльнісно-практичний критерій: вміння протистояти проявленню екологічного вандалізму у професійній праці, у повсякденному житті та соціальній діяльності; звичка дотримуватися екологічних норм поведінки та проявлення екологічної ініціативи в процесі оволодіння професією.

В наш час становлення екологічної компетентності студентів не мислимо без різнобічного синтезу, комплексного розгляду проблеми на основі інтеграції знань різних наук, в рамках якої беруть активну участь, насамперед, медико-біологічні, психологічні, соціальні та географічні науки. Екологічна освіта і виховання повинні орієнтуватись на активну взаємодію людини з природою, побудовану на науковій основі, на оцінюванні людини як частини природи. Екологічні знання, доповнені ціннісними орієнтаціями, повинні стати основою екологічної культури та екологічного мислення. Вони мають сприяти усвідомленню цінностей, допомагати вирішенню комплексних екологічних проблем, що стоять перед людством, забезпечити комфортність його проживання у майбутньому, зберегти та примножити унікальну різноманітність усієї біоти і, зокрема, рослинного і тваринного світу [3]. Нині, в умовах сучасної екологічної ситуації, яка склалася в багатьох регіонах України та на планеті в цілому, стає актуальним включення в структуру як професійної компетентності спеціаліста, так і громадянської компетентності людини екологічної складової, яка б дозволила своєчасно знаходити правильні (з точки зору мінімального ризику для здоров'я людини і якості навколишнього середовища) вирішення проблемних екологічних ситуацій [2].

Виходячи з всього відміченого вище, **метою нашої статті** є представлення емпіричних досліджень, спрямованих на виявлення екологічних установок та рівня екологічної компетентності у студентів психолого-педагогічного та фізико-математичної спеціальностей.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Дослідження проводилось на базі Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. В ньому приймали участь студенти двох факультетів: психолого-педагогічного та фізико-математичного. Вік досліджуваних – 18 – 23 років, загальна кількість респондентів 90 осіб, по 45 осіб з кожного факультету, з них 74 осіб жіночої статі та 16 чоловічої. Для виявлення ступеня сформованості того чи іншого компонента екологічної компетентності нами була використана «Методика самооцінки екологічної компетентності Д.С. Єрмакова» [5]. Для визначення екологічної уста-

новки студентів було використано опитувальник екоцентричної та антропоцентричної установок у ставленні до навколишнього середовища (ЕААТЕ) С. Томпсон і М. Бартон (в адаптації І.В. Кряж і К.А. Андроннікової) [5].

Проаналізувавши результати дослідження ступеня сформованості компонентів екологічної компетентності студентів психолого-педагогічного та фізико-математичного факультетів, відмічаємо наступні тенденції.

У студентів-психологів домінуючим є ціннісно-смысловий компонент екологічної компетентності (екзистенційні екологічні смисли та цінності) (середнє значення становить $2,80 \pm 0,58$), наступними за рівнем вираженості є потребнісно-мотиваційний (потреби, мотиви екологічної діяльності) (середнє значення становить $- 2,09 \pm 0,92$) та когнітивний (положення сучасної наукової екологічної картини світу; характеристики екологічного мислення, способи виявлення і вирішення проблем) (середнє значення становить $- 2,07 \pm 0,68$), тобто студенти мають певний рівень сформованості мотивів екологічної діяльності та способів вирішення виникаючих проблем. Щодо емоційно-вольового компонента, то (середнє значення становить $- 1,98 \pm 0,83$), психологи мають середній рівень сформованості емоційно-вольового компоненту екологічної свідомості, який необхідний для реалізації певної екологічної діяльності. Практично-діяльнісний компонент має також середній рівень сформованості (середнє значення становить $- 1,84 \pm 0,67$), тобто можна сказати про те, що студенти-психологи даної вибірки освоюють певні види екологічної діяльності.

З отриманих результатів можемо говорити про те, що у студентів психолого-педагогічного факультету на високому рівні розвитку знаходиться ціннісно-смысловий компонент екологічної компетентності, тобто екологічні цінності пов'язані з сенсом існування особистості, вони являються одними з найважливіших, тому відіграють важливу роль в житті респондентів. Найменш сформованим компонентом екологічної компетентності виявився – практично-діяльнісний, що можливо пояснюється відсутністю достатнього практичного досвіду роботи в екологічній сфері.

У студентів фізико-математичного спрямування домінуючим є ціннісно-смысловий компонент екологічної компетентності (середнє значення становить $2,36 \pm 0,86$), наступними за рівнем вираженості є потребнісно-мотиваційний (середнє значення становить $- 1,89 \pm 0,83$) та когнітивний (середнє значення становить $- 1,82 \pm 0,61$), тобто студенти мають певний рівень сформованості мотивів екологічної діяльності та способів вирішення виникаючих проблем. Практично-діяльнісний компонент (середнє значення становить $- 1,69 \pm 0,71$), говорить про те, що даний компонент еко-

логічної компетентності достатньо сформований (студенти являються готовими для освоєння певних видів та функцій екологічної діяльності та їх реалізації). Найменше вираженим виявився емоційно-вольовий компонент (середнє значення становить – $1,64 \pm 0,68$), це говорить про те, що студенти не мають достатнього рівня сформованості емоційно-вольового компоненту екологічної свідомості, який необхідний для реалізації певної екологічної діяльності. Але необхідно звернути увагу на те, що у студентів психолого-педагогічного факультету середні показники сформованості компонентів екологічної компетентності виявляються вищими ніж у респондентів фізико-математичної спеціальності.

Отримані результати свідчать про те, що у студентів фізико-математичного факультету на високому рівні розвитку знаходиться ціннісно-смысловий компонент екологічної компетентності, що говорить про важливість екологічних цінностей в їхньому житті. Найменш сформованим компонентом екологічної компетентності виявився – емоційно-вольовий компонент екологічної компетентності, можливо через низький рівень розвитку вольових якостей студентів. Для виявлення статично-достовірних відмінностей у рівні розвитку компонентів екологічної компетентності студентів різних факультетів нами був застосований критерій Манна-Уїтні. Виявлено наступні відмінності ($P \leq 0,05$): у студентів-психологів ціннісно-смысловий компонент екологічної компетентності виявився більш розвиненим, ніж у студентів фізико-математичного факультету, що свідчить про вищий рівень сформованості екологічних сенсів та цінностей у студентів психолого-педагогічного факультету.

Для визначення екологічної установки у студентів психолого-педагогічного та фізико-математичного факультетів було використано опитувальник екоцентричної та антропоцентричної установок у ставленні до навколишнього середовища (EAATE) С. Томпсон і М. Бартон (в адаптації І.В. Кряж і К.А. Андронікової). Проаналізувавши отримані результати опитаних респондентів, з'ясувалося наступне: у студентів-психологів серед екологічних установок найвищі показники з екоцентризму (середнє значення – $66,7\% \pm 27,3$). Це говорить про те, що респонденти вважають найвищою цінністю гармонійний розвиток людини і природи, вони дотримуються принципу: Людина – не власник природи, а один з членів природного співтовариства. Також респонденти переконані, що людині нема звідки брати засоби існування, окрім як із оточуючого середовища, тим не менш вона повинна не тільки брати, але й давати природі. Вони вважають, що вплив на природу замінюється взаємодією з нею, а не простим її використанням в своїх прихотях. Цю позицію студентів-психологів можна пояснити наявністю цілеспрямованого формування екологічної свідомості

студентської молоді викладачами кафедри екологічної психології та психічного здоров'я, що забезпечується викладанням ряду навчальних курсів (екологічна психологія, екологічна освіта та виховання, екопсихологічна психотерапія, психологія впливу та ін.). Наступним показником виявилась антропоцентрична установка (оцінка природи з позиції її практичної цінності для самого респондента та людей в цілому) (середнє значення – $37,5\% \pm 30,3$), тобто з цієї точки зору респонденти переконані в тому, що найвищою цінністю є людина, а усе інше у довкіллі цінне настільки, наскільки корисне людині, тобто довкілля – це власність людини, і вона може розпоряджатись ним на власний розсуд. Найменше виражена екологічна апатія (заперечення та байдужість по відношенню до екологічної проблематики) (середнє значення – $7,4\% \pm 17,1$), можна сказати, що на емоційному рівні відбувається заперечення екологічних змін, які відбуваються в навколишньому середовищі (наприклад забруднення повітря, вирубка лісів).

Аналіз середньостатистичних показників прояву екологічних установок респондентів фізико-математичного факультету відмічаємо наступне: найбільш розвиненою є екоцентрична установка (середнє значення її становить $59,6\% \pm 27,4$, що трохи нижче ніж у студентів-психологів), потім антропоцентрична (середнє значення – $39,96\% \pm 33,96$), як бачимо вона більше розвинена, ніж у психологів, а найменше розвинена, але вища ніж у психологів за середніми показниками, екологічна апатія (середнє значення – $22\% \pm 34,3$), що свідчить про певний рівень байдужості по відношенню до екологічних проблем.

Для виявлення статистично достовірних відмінностей у типах екологічного світогляду між студентами різних факультетів нами був застосований Т-критерій Ст'юдента. Було виявлено статистично достовірні відмінності ($P \leq 0,05$) в такій екологічній установці, як екологічна апатія. По результатам вона більше виражена у респондентів фізико-математичного факультету, що свідчить про певну байдужість до екологічних проблем цих студентів.

Висновки і перспективи подальшого дослідження.

За результатами проведеного емпіричного дослідження можемо констатувати наступне. Загалом у всіх респондентів даної вибірки домінуючим є ціннісно-смісловий компонент екологічної компетентності, тобто екзистенційні екологічні смисли та цінності. Найменш вираженими компонентами екологічної компетентності є практично-діяльнісний (у студентів психолого-педагогічного факультету) та емоційно-вольовий (у студентів фізико-математичного факультету), тобто освоєння різних видів і функцій екологічної діяльності та їх реалізації, а також вольові якості, які необхідні для її реалізації. Виявлені статистично-достовірні відмінності у по-

казниках компонентів екологічної компетентності: у студентів-психологів ціннісно-смысловий компонент екологічної компетентності виявився більш розвиненим, ніж для студентів фізико-математичного факультету.

Щодо екологічної установки досліджених студентів, то у всій вибірці найвищі показники виявились за шкалою екоцентризму, наступною за мірою прояву виявилась шкала антропоцентризму, а найменші показники відмічаємо за такою шкалою, як екологічна апатія. Ці тенденції зберігаються і у вибірках з досліджених факультетів, але в різній мірі розвитку. Було виявлено статистично достовірні відмінності у проявах такої екологічної установки, як екологічна апатія. За результатами емпіричних досліджень вона більше розвинена у респондентів фізико-математичного факультету, які більш схильні до заперечення та байдужість по відношенню до екологічної проблематики. Підсумовуючи все відмічене вище, зазначаємо вищий рівень екологічної компетентності у студентів-психологів, ніж у студентів фізико-математичного факультету, що пов'язано, на нашу думку, з наявністю цілеспрямованого формування екологічної свідомості студентів психолого-педагогічного факультету.

Список використаних джерел

1. Байденко В.И. Компетенции в профессиональном образовании / В.И. Байденко // Высшее образование в России. – 2004. – № 11. – С. 3-13
2. Білик Л.І. Екологічна відповідальність: граючись навчаємось / Л.І. Білик. – Черкаси: Вертикаль; Кандич С. Г. – 2004. – 320 с.
3. Захлебный А.Н. Экологическая компетенция – новый планируемый результат экологического образования / А.Н. Захлебный Е.Н. Дзятковская // Экологическое образование: до школы, в школе, вне школы. – 2007. – № 3. – С. 3-8.
4. Мунасіпова-Мотяш І.А. Взаємозв'язок екологічної свідомості та компетентності старшокласників з особливостями саморегуляції їх діяльності / І.А. Мунасіпова-Мотяш // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки: зб. наук. праць. праць / гол. ред. Носко М.О. – Чернігів, 2015. – Вип. 128. – С. 183 – 187.
5. Скребець В.О. Екологічна психологія: підручник / В.О. Скребець, І.І. Шлімакова. – К.: Видавничий дім «Слово», 2014. – 456 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Baydenko V. I. Competences of professional education / V. I. Baydenko//the Higher education in Russia. – 2004. – No. 11. – Page 3-13.
2. Bilyk L.I. Ekologicheskaya otvetstvennost': igraya uchimsya / L.I. Bilyk. - Cherkassy: Vertikal'; Kandich S. G. - 2004. - 320 s.
3. Zakhlebny A. N. Ecological competence – the new planned result of ecological education / A.N. Zakhlebny E. N. Dzyatkovskaya//Ecological education: to school, at school, out of school. – 2007. – No. 3. – Page 3-8.

4. Munasyпова-Motyash I.A. Vzaemozvyazok ekologichnoi svidomosti ta kompetentnosti starshoklasnikiv z osoblivostyami samoregulyacii ih diyalnosti / I.A. Munasyпова-Motyash // Visnik Chernigivskogo derzhavno-go pedagogichnogo universitetu. Seriya: Psihologichni nauki: zb. nauk. prac. prac / gol. red. Nosko M.O. – Chernigiv, 2015. – Vip. 128. – S. 183 – 187.
5. Skrebets V.O. Ekologichna psihologiya: pidruchnik / V.O. Skrebets, I.I. Shlimakova. – K.: Vidavnychij dim «Slovo», 2014. – 456 s.

Мунасыпова-Мотьяш И.А. Особенности экологической компетентности и экологических установок студентов разных специальностей

В статье рассматриваются показатели экологической компетентности и экологические установки студентов психолого-педагогического и физико-математического факультетов. Представлены результаты эмпирического исследования сформированности компонентов экологической компетентности, показателей проявления основных экологических установок студенческой молодежи. Отмечено высший уровень показателей экологической компетентности у студентов-психологов, по сравнению её показателями у студентов физико-математического факультета.

Ключевые слова: экологическая компетентность, экологическая установка, эгоцентрическая установка, антропоцентрическая установка, экологическая апатия.

Munasyпова-Motyash I. Peculiarities of environmental competence and environmental facilities of students of different specialities

The article examines the indicators of environmental competence and environmental facilities of students of psychological-pedagogical and physics and mathematics departments. The results of empirical research of formation the components of environmental competence and indicators that express students' environmental facilities. In general, the sample of respondents has the dominant value-semantic component of environmental competence. The least expressed components of environmental competence are practical and active (students of psychological and pedagogical department) and emotional and volitional (students of Physics and Mathematics department), – the development of different types and functions of environmental activities and their implementation, and volitional qualities needed for this implementation. There are statistically-significant differences in terms of components of the environmental competence: the students-psychologists' value-semantic component of environmental competence is more developed than for students of physics and mathematics department.

As for surveyed students' environmental competence, the best samples are on the scale of ekocentrism, the next is the scale of anthropocentrism, and the smallest results are on such scale as environmental apathy. There are statistically significant differences in the manifestations of such environmental facility as environmental apathy. The results of empirical research of respondents of Physics and Mathematics department, who are more prone to denial and indifference to environmental issues, are much developed.

Keywords: environmental competence, environmental facility, ecocentric facility, anthropocentric facility, environmental apathy.